

Γιώργος Κάργας

Μερικές πλευρές του αγροτικού προβλήματος σήμερα

Σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και στην ελληνική γεωργία επιχειρούνται αυτή την περίοδο βαθιές τομές οι οποίες θα αλλάξουν ριζικά το σημερινό της πρόσωπο. Οι τομές αυτές θα επιφέρουν αλλαγές στους συσχετισμούς μεταξύ των καπιταλιστικών κύκλων και χωρών στον έλεγχο της γεωργικής παραγωγής και του εμπορίου, θα ενισχύσουν τη θέση των πολυεθνικών απέναντι σε εκατομμύρια μικροαγρότες, θα δημιουργήσουν νέες στρατιές ανέργων, ενώ ταυτόχρονα, για όσους αγρότες παραμένουν στη γεωργική παραγωγή, η παραγωγική τους δραστηριότητα θα ενταχθεί πιο οργανικά στις ανάγκες του κεφαλαίου.

Εκφράσεις αυτών των αλλαγών είναι η

πείνα και η δυστυχία του Τρίτου Κόσμου και του τέταρτου των μεγαλουπόλεων, η καταστροφή του Αμαζονίου και τεράστιων εκτάσεων γεωργικής γης, τα εκατομμύρια ξεκληρισμένων αγροτών στο όνομα της ανταγωνιστικής γεωργίας, η τερατο... γενετική κ.λπ.

Οι αλλαγές και οι αναδιαρθρώσεις στη γεωργική παραγωγή της χώρας ήταν εκείνες που ώθησαν τους μικρομεσαίους αγρότες στις πρόσφατες κινητοποιήσεις.

Οι κινητοποιήσεις αυτές —ανεξάρτητα από την έκβασή τους— έφεραν στην επιφάνεια πλευρές τούτου του προβλήματος. Η μόνη προοπτική που βλέπει μπροστά του ο μικροαγρότης είναι ο «καιάδας» της ανεργ-

γίας, σε αντίθεση με το παρελθόν όπου ο κατεστραμμένος μικροαγρότης οδηγούνταν κατά κύριο λόγο στην απασχόληση στη βιομηχανία.

Η κατάσταση αυτή θέτει επί τάπητος την ανάγκη για μια πιο βαθιά διερεύνηση του αγροτικού προβλήματος. Επιδίωξη του παρόντος κειμένου είναι μια αναφορά σε καίριες πλευρές του προβλήματος αυτού, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει το έναυσμα για μια πιο ουσιαστική —και τόσο αναγκαία— συζήτηση.

* * *

Οι εξελίξεις στην ελληνική γεωργία καθορίζονται άμεσα από τις αποφάσεις για το παγκόσμιο εμπόριο των γεωργικών προϊόντων που πάρθηκαν με τη συμφωνία της GATT.

Με τη συμφωνία αυτή ο παγκόσμιος οικονομικός πόλεμος που είχε ξεσπάσει μεταξύ των ισχυρών —και όχι μόνο— καπιταλιστικών κύκλων και χωρών οδηγήθηκε σ' έναν προσωρινό συμβιβασμό. Ο πόλεμος αυτός δεν αφορούσε μόνο τον έλεγχο των τωρινών αγορών αλλά και εκείνων που θα δημιουργηθούν στο μέλλον.

Αρκεί να αναφέρουμε ότι, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ, την επόμενη δεκαετία το 90% της ζήτησης τροφίμων θα προέλθει από τις τρίτες χώρες (Ασία, Ν. Αμερική, ΚΑΕ κ.λπ. —*Το Βήμα*, 2/3/96). Έτσι, οι ΗΠΑ, η Ευρωπαϊκή Ένωση και άλλες χώρες είχαν και έχουν επιδοθεί σε μια κούρσα για την κατάκτηση αυτών των αγορών. Οι Η.Π.Α. και οι πολυεθνικές τους, αξιοποιώντας τη συμφωνία της GATT, ήδη προσεγγίζουν το στόχο τους για έλεγχο του 50% του παγκόσμιου εμπορίου τροφίμων.

Οι αποφάσεις της συμφωνίας της GATT για φιλελευθεροποίηση της παγκό-

σμιας αγοράς γεωργικών προϊόντων ενίσχυσαν σε σημαντικό βαθμό τη θέση των πολυεθνικών-πολυκλαδικών μονοπωλίων. Αποτέλεσμα της συμφωνίας της GATT είναι και η τέταρτη αντιδραστική αναθεώρηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ). Ας δούμε όμως από πιο κοντά τα καινούργια δεδομένα, τις τομές που επιχειρούνται και τις τάσεις που διαγράφονται στην ελληνική γεωργία, σε συνάρτηση μ' αυτές τις διεθνείς εξελίξεις.

1. Οι ανακατατάξεις στο κεφάλαιο

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που αναπτύσσεται τελευταία, στα πλαίσια των παγκόσμιων καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων, είναι οι συγχωνεύσεις και εξαγορές γεωργικών πολυεθνικών γιγάντων. Ειδικά στους σπόρους, το φαινόμενο αυτό είναι εντονότατο. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά ότι στα κηπευτικά η αμερικανική εταιρία Petoseed, μετά την εξαγορά (τέλη του 1995) των εταιριών Bruisma, Asgrou, Ruagial Sluis, ελέγχει το 40% της παγκόσμιας παραγωγής σπόρων κηπευτικών. Επίσης στις εκτατικές καλλιέργειες, π.χ. στο βαμβάκι, το 60% της αμερικανικής αγοράς ελέγχεται από την Deltapine, ενώ στο καλαμπόκι το μεγαλύτερο μερίδιο της παγκόσμιας αγοράς κατέχουν η Pioneer και η Ciba. Ένα άλλο χαρακτηριστικό που προκύπτει μέσα από τις τελευταίες εξελίξεις είναι ότι κάθε πολυεθνική εταιρία δεν περιορίζεται πλέον σ' έναν τομέα δραστηριότητας —π.χ. σ' ένα είδος σπόρου— αλλά δραστηριοποιείται σε όλες τις καλλιέργειες και ταυτόχρονα παράγει σπόρους σε πολλές χώρες. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η Pioneer, η οποία δεν παράγει πλέον μόνο υβρίδια καλαμποκιού, αλλά επεκτείνεται και σε άλλες

εκτατικές καλλιέργειες καθώς και τα κηπευτικά. Επίσης, η παραγωγή της εκτείνεται σε δεκάδες χώρες, π.χ. Η.Π.Α., Ισραήλ, Ινδία.

Τα τελευταία χρόνια στον τομέα παραγωγής του σπόρου δραστηριοποιήθηκε και το ελληνικό κεφάλαιο, το οποίο αγόρασε μερικές πατέντες σπόρων από τις μεγάλες πολυεθνικές και παράγει στη χώρα μας σπόρους σποράς. Τέτοιες εταιρίες είναι ο Σπ. Σπύρου στο βαμβάκι, η Χελλαφάρμ στο σιτάρι κ.λπ. Η Χελλαφάρμ δημιούργησε μικρή εταιρία για τους σπόρους με την Pioneer. Επίσης αυτές ή άλλες ελληνικές εταιρίες αγόρασαν πατέντες ελληνικών σπόρων κυρίως από το ΕΘ.Ι.ΑΓ.Ε. και έκαναν σποροπαραγωγή. Οι εν λόγω εταιρίες κινούνται πλέον και στην κατεύθυνση των εξαγωγών στα Βαλκάνια και την Α. Ευρώπη. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο Σπ. Σπύρου, ο οποίος ανέλαβε τη σποροπαραγωγή βαμβακιού για το Αζερμπαϊστάν. Στον τομέα των κηπευτικών το ελληνικό κεφάλαιο για συγκεκριμένους λόγους κάνει μόνο εμπόριο, αγοράζοντας σπόρους και υβρίδια κηπευτικών από τις μεγάλες πολυεθνικές.

Ο τομέας των σπόρων λοιπόν κυριαρχείται από συγκεκριμένες πολυεθνικές και ελληνικές εταιρίες. Φαίνεται συνεπώς ότι το ελληνικό κεφάλαιο έχει διαπλακεί με το ξένο, αλλά ταυτόχρονα προσδοκά μέσα απ' αυτή τη διαπλοκή να επεκταθεί στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Α. Ευρώπης. Μάλιστα, στο τομέα του σπόρου διακρίνουμε το πιο υψηλό ποσοστό *συμβολαιακής γεωργίας*, όπου το κεφάλαιο υπογράφει συμβάσεις με τους παραγωγούς για το πόσο θα παράγουν, τι θα παράγουν και με ποιο τρόπο θα το παράγουν. Έτσι, η κυριαρχία των πολυεθνικών στο γεωργικό τομέα φέρνει μαζί της και τις νέες εργασιακές

σχέσεις που υποδουλώνουν ακόμα περισσότερο τους μικροαγρότες στην ηγεμονική δύναμη του κεφαλαίου. Ανάλογες εξελίξεις εμφανίζονται και στον τομέα των φυτοφαρμάκων, λιπασμάτων, μηχανημάτων.

Στα *φυτοφάρμακα* σε παγκόσμιο επίπεδο κυριαρχούν οι Bayer, Ciba, Zeneka, Rhone Poulenc, Dow Elanko, Cyanamid, Du Pond κ.λπ. Αυτές οι εταιρίες ελέγχουν πάνω από το 80% της παγκόσμιας αγοράς φυτοφαρμάκων. Στην Ελλάδα η διακίνηση των φυτοφαρμάκων γίνεται ή από παραρτήματα αυτών των εταιριών ή από ελληνικές εμπορικές εταιρίες. Τα τελευταία χρόνια μερικά τμήματα του ελληνικού κεφαλαίου έχουν αναλάβει τη συσκευασία κάποιων φυτοφαρμάκων στη χώρα μας. Δηλαδή και εδώ παρατηρείται το φαινόμενο οι πολυεθνικές να κρατούν την τεχνολογία και τη γνώση του προϊόντος και να παραχωρούν κάποιο τμήμα της παραγωγικής διαδικασίας σε άλλους.

Εκτός από τον τομέα των εισροών, όπου είδαμε τη συγκέντρωση της παραγωγής και τα νέα φαινόμενα που αναπτύσσονται, ανάλογα φαινόμενα εξελίσσονται και στη μεταποίηση των γεωργικών προϊόντων. Στη μεταποίηση κυριαρχούν οι εταιρίες ΔΕΛΤΑ, ΦΑΓΕ, ΜΕΒΓΑΛ κ.λπ., οι οποίες δραστηριοποιούνται στη μεταποίηση γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Μάλιστα αυτές οι εταιρίες παρουσιάζουν μεγάλη εξαγωγική δραστηριότητα και ταυτόχρονα επενδύουν κεφάλαια στο εξωτερικό για ίδρυση εργοστασίων, όπως έκανε η ΔΕΛΤΑ στη Βουλγαρία. Επίσης εξαγόρασαν άλλες εταιρίες που δραστηριοποιούνταν στις κατεψυγμένες τροφές. Η δραστηριότητα αυτή έχει μεγάλες προοπτικές ανάπτυξης λόγω της αλλαγής των ρυθμών και της ποιότητας ζωής, ειδικά των εργαζομένων στις πόλεις. Στον τομέα των κατεψυγ-

μένων τροφών εμφανίζονται υψηλά ποσοστά συμβολαιακής γεωργίας.

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα αναπτύσσονται ραγδαία και οι ιχθυοκαλλιέργειες. Στις ιχθυοκαλλιέργειες κυριαρχούν δύο εταιρίες, ο ΝΗΡΕΥΣ και η ΣΕΛΟΝΤΑ. Ο τομέας αυτός διακρίνεται για τα υψηλά επίπεδα εξαγωγών και κερδών.

Έτσι, μπορούμε να πούμε συμπερασματικά ότι η σχέση εξάρτησης από το πολυεθνικό κεφάλαιο βαθιάει και παράλληλα δένεται όλο και πιο οργανικά με τη βασική αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας· ταυτόχρονα όμως, το ελληνικό κεφάλαιο προσπαθεί μέσα σ' αυτά τα πλαίσια να εκμεταλλευτεί τις γεωπολιτικές και οικονομικές εξελίξεις και να επεκταθεί στα Βαλκάνια και την Α. Ευρώπη.

Το άλμα αυτό έχει σαν καύσιμη ύλη την καταστροφή χιλιάδων μικροαγροτών και την καταπάτηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων, είτε εργατών γης, είτε επιστημόνων.

2. Οι εξελίξεις στην επιστήμη και την τεχνολογία

Η εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής (τρακτέρ, μηχανές, συστήματα άρδευσης κ.λπ.), η χρήση λιπασμάτων, φυτοφαρμάκων και πολλαπλασιαστικού υλικού οδήγησαν σε μια εντυπωσιακή αύξηση της παραγωγικότητας, δημιουργώντας παράλληλα τεράστια προβλήματα στο περιβάλλον και την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων.

Ένα καινούργιο δεδομένο το οποίο έχει προκαλέσει επαναστατικές αλλαγές στη γεωργία και την κτηνοτροφία είναι η Γενετική Μηχανική.

Μια πτυχή των προβλημάτων που δημιουργεί η Γενετική Μηχανική είναι η παραγωγή γενετικά μεταλλαγμένων προϊόντων. Η συμπεριφορά αυτών των προϊόντων σε

«πραγματικές συνθήκες» στην πραγματικότητα είναι άγνωστη, παρά τις διαβεβαιώσεις των ειδημόνων των πολυεθνικών εταιριών περί του αντιθέτου. Προσφάτως ήρθαν στο φως της δημοσιότητας τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν όταν με τη χρήση της βιοτεχνολογίας δημιούργησαν τεράστια γουρούνια, των οποίων η παραγωγή υποτίθεται θα βοηθούσε στην καταπολέμηση της πείνας. Τα γουρούνια εμφάνισαν αξεπέραστα προβλήματα στα οστά και πολλές άλλες ασθένειες.

Με την αξιοποίηση της βιοτεχνολογίας οι πολυεθνικές εταιρίες μετέτρεψαν το σπόρο από πλουτοπαραγωγικό πόρο άμεσα παραγόμενο από τον αγρότη, σε ιδιοκτησία της. Αν ληφθεί υπόψη ότι, λόγω της μονοκαλλιέργειας που έχει επιβληθεί σε πολλές περιπτώσεις, έχουμε καταστροφή της γενετικής ποικιλότητας, γίνεται κατανοητό πώς και με τι επιπτώσεις το γενετικό υλικό πλέον περνά στα χέρια των πολυεθνικών εταιριών.

Από μόνη της αυτή η εξέλιξη συνιστά ένα τρομακτικό πρόβλημα. Έχοντας στα χέρια τους οι πολυεθνικές τους σπόρους και τα υβρίδια μπορούν άμεσα να καθορίζουν το είδος της παραγωγής, την ποσότητά της και την ποιότητά της. Χωρίς ίχνος υπερβολής, μπορεί κάλλιστα ένας εμπορικός πόλεμος μεταξύ τους να οδηγήσει στη λιμοκτονία ολόκληρες περιοχές.

3. Ο ρόλος της Ε.Ε. και της ΚΑΠ για μερικά ελληνικά προϊόντα

α. Βαμβάκι

Στη χώρα μας το 1981 καλλιεργούνταν 1.250.000 στρέμματα βαμβάκι. Το 1996, ως συνέπεια μεγάλων περιορισμών σε άλλες καλλιέργειες, οι αγρότες στράφηκαν στη βαμι-

βακοκαλλιέργεια. Καλλιεργήθηκαν 4.400.000 στρέμματα με αναμενόμενη παραγωγή 1.350.000 τόνους. Η παραγωγή αυτή υπερβαίνει κατά πολύ το όριο που έχει επιβάλλει η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) για τη χώρα μας, το οποίο είναι 1.031.000 τόνοι.

Η υπέρβαση της παραγωγής έχει ως συνέπεια την επιβολή προστίμου από την Ε.Ε., της περίφημης *συνυπευθυνότητας*. Η συνυπευθυνότητα για το βαμβάκι είναι 0,5% για υπέρβαση 1% της καθορισμένης ποσότητας. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής είναι σχεδόν κάθε χρόνο να μειώνεται η τιμή ανά κιλό του βαμβακιού.

Για την παραγωγή 1997-98 σχεδιάζεται η εφαρμογή της *ατομικής ποσόστωσης*. Με την ατομική ποσόστωση καθορίζεται πλέον ανά παραγωγό το ύψος της παραγωγής και η αντίστοιχη καλλιεργούμενη έκταση. Αν τυχόν υπάρξει υπέρβαση της παραγωγής, τότε ο παραγωγός δε λαμβάνει καμιά στήριξη στην επιπλέον ποσότητα.

Επίσης, με την εφαρμογή της ατομικής ποσόστωσης ένας παραγωγός που μέχρι σήμερα δεν καλλιεργούσε βαμβάκι δεν μπορεί να καλλιεργήσει ούτε αύριο, διότι οι ποσοστάσεις κατανέμονται τυπικά σ' αυτούς που ήδη καλλιεργούν. Παίρνοντας υπόψη την εμπειρία από την εφαρμογή της ατομικής ποσόστωσης σε άλλες καλλιέργειες, βλέπουμε ότι τελικά άδεια για καλλιέργεια ουσιαστικά θα πάρουν μόνο οι μεγαλοαγρότες.

Στην πράξη λοιπόν η ατομική ποσόστωση είναι ένα μέσο απαγόρευσης της καλλιέργειας στους μικροπαραγωγούς και ταυτόχρονα εξασφάλισης των κερδών των μεγαλοαγροτών, αφού θα προγραμματίζεται η παραγωγή και δε θα επιβάλλονται συνυπευθυνότητες.

β. Καπνός

Στη χώρα μας καλλιεργούνται περίπου 700.000 στρέμματα με καπνά ανατολικού

και ξενικού τύπου, με μια παραγωγή της τάξης των 125.000 τόνων. Η Ε.Ε. έχει θέσει ως ανώτατο όριο παραγωγής τους 125.000 τόνους. Η παραγωγή των καπνών ήδη γίνεται με συμβόλαια παραγωγής και ατομική ποσόστωση, με όλες τις συνέπειες που αναφέραμε προηγουμένως.

γ. Ανάλογη κατάσταση επικρατεί και στα οπωροκηπευτικά

Στην περίπτωση αυτή όμως ξεχωρίζει το μέτρο της *απόσυρσης-χωματερής* και οι *επιδοτήσεις για εκρίζωση παραγωγικών δέντρων*. Στα ροδάκινα η εκρίζωση επιδοτείται με 15.000 δρχ/στρέμμα, με δέσμευση από την πλευρά του παραγωγού ότι για 15 χρόνια δε θα ξαναφυτέψει ροδάκινα. Στην Ελλάδα ήδη στο πρόγραμμα αυτό έχουν ενταχθεί 85.000 στρέμματα με στόχο τα 100.000 στρέμματα.

δ. Στα τεύτλα άδεια παραγωγής έχει μόνο ο παραγωγός που έχει συμβόλαιο παραγωγής με τη βιομηχανία ζάχαρης.

Παρόμοια κατάσταση εμφανίζεται περίπου για το σύνολο των γεωργικών προϊόντων και η επιπλέον παράθεση παραδειγμάτων μόνο κουραστική θα ήταν. Στην πράξη λοιπόν ο μικρός παραγωγός βρίσκεται περικλωμένος από συμβόλαια παραγωγής, συνυπευθυνότητας, ατομικές ποσοστάσεις, όρια κ.λπ. Ταυτόχρονα το κόστος παραγωγής των γεωργικών εφοδίων αυξάνεται καθημερινά, με αποτέλεσμα να είναι ασύμφορη η συνέχιση της καλλιέργειας. Με τα μέτρα αυτά, από τη μια μεριά ένα τμήμα των μικρών αγροτών ξεκληρίζεται άμεσα-βίαια, γιατί δεν του επιτρέπεται στην πράξη να καλλιεργήσει —π.χ., γιατί δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει ένα συμβόλαιο παραγωγής με τη βιομηχανία ζάχαρης ή το εκκοκιστήριο κ.λπ. Και από την άλλη, όποιοι μικροαγρότες παράγουν εντάσσονται πιο οργανικά στις ανάγκες του αγροτο-διατρο-

φικού συμπλέγματος. Η μεταποιητική βιομηχανία καθορίζει και την ποσότητα παραγωγής καθώς και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των προϊόντων που θα πρέπει οι αγρότες να παράγουν και να παραδώσουν. Ο σύγχρονος θεός της ελεύθερης αγοράς φαίνεται ότι δεν μεριμνά για τους φτωχούς αγρότες, οι οποίοι είναι αναγκασμένοι να παράγουν κάτω από καθεστώς «κεντρικού σχεδιασμού»!

4. Οι επιδοτήσεις της Ε.Ε.

Στο ζήτημα αυτό γίνεται τεράστια προσπάθεια και εξαπολύεται μια ιδεολογική τρομοκρατία, ώστε ο περισσότερος κόσμος να μην μπορεί να θέσει μερικά απλά ερωτήματα, αλλά το μόνο που να σκέφτεται είναι ότι η Ε.Ε. δίνει χρήματα.

Τα ερωτήματα αυτά είναι:

— Από ποιον παίρνει τα χρήματα για να φτιάξει τον προϋπολογισμό της η Ε.Ε.;

— Σε ποιον τα δίνει και με ποιο σκοπό;

Ο προϋπολογισμός της Ε.Ε., και ειδικότερα ο γεωργικός, δημιουργείται από τους έμμεσους φόρους που συγκεντρώνονται σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Τον προϋπολογισμό της Ε.Ε. τον πληρώνουν οι εργαζόμενοι ως εισφορές μέσω του Φ.Π.Α.

Ενώ λοιπόν τον προϋπολογισμό τον πληρώνουν οι εργαζόμενοι με τους έμμεσους φόρους, το μεγαλύτερο κομμάτι της πίτας από το Περιφερειακό Ταμείο το παίρνουν οι κατασκευαστικές εταιρίες για αύξηση της κερδοφορίας τους, ενώ από το Κοινωνικό Ταμείο το παίρνουν οι βιομηγάνοι και οι εταιρίες για τα γνωστά προγράμματα επανακατάρτισης κ.λπ. Από το Αγροτικό Ταμείο, το οποίο είναι και το μεγαλύτερο (50% του προϋπολογισμού της Ε.Ε.), το μεγαλύτερο μέρος (ένα ποσοστό που αγ-

γίζει το 80%) το παίρνουν οι μεγαλοαγρότες-μεταποιητές-βιομήχανοι και μόνο το 20% φτάνει στους μικροαγρότες!

Η αναλογία αυτή προκύπτει κάνοντας κάποιες απλές πράξεις στα στοιχεία για τις επιδοτήσεις του 1994 που έδωσε το Υπουργείο Γεωργίας. Ένας τοματοβιομήχανος, για παράδειγμα, πληρώνει 30 δρχ. το κιλό την τομάτα στον παραγωγό και ταυτόχρονα ο ίδιος παίρνει επιδότηση 20 δρχ.

Στους παραγωγούς οι επιδοτήσεις κατά κανόνα χορηγούνται με βάση την έκταση που καλλιεργείται ή την ποσότητα που παράγεται ή με βάση τον αριθμό των ζώων. Έτσι ουσιαστικά ο μικροαγρότης, αφού έχει μικρή έκταση και παραγωγή, θα πάρει και μικρή συνολική επιδότηση.

Επίσης στα πλαίσια της Ε.Ε. οι πλούσιες χώρες του Βορρά καρπώνονται το 75-80% των επιδοτήσεων του Αγροτικού Ταμείου (Υπ. Γεωργίας, *Στρατηγική ανάπτυξη της Γεωργίας στην Ελλάδα*).

Στις πλούσιες χώρες του Βορρά με αγροτικό πληθυσμό 3-5% κυριαρχούν οι βιομηχανίες κρέατος, γαλακτομικών κ.λπ., οι οποίες ουσιαστικά παίρνουν οι ίδιες τις επιδοτήσεις. Διά μέσου λοιπόν των επιδοτήσεων επιδιώκουν:

α. Εξασφάλιση φτηνής και ποιοτικής πρώτης ύλης για το αγροτικό-βιομηχανικό σύμπλεγμα.

β. Ενίσχυση των «αγροκαπιταλιστών» και των μεγαλοαγροτών.

γ. Εξασφάλιση της συμμαχίας της αστικής τάξης με τα μεσαία στρώματα.

5. Οι εξελίξεις στη γη

Η εξέταση του παράγοντα «ιδιοκτησία γης» —παρόλη τη μείωση της βαρύτητας του— μπορεί να μας δώσει πολύτιμα συμπε-

ράσματα για την τάξική διαστρωμάτωση των αγροτών σήμερα. Για να μη γινόμαστε κουραστικοί με την παράθεση πολλών στοιχείων από πολλές δεκαετίες, θα περιοριστούμε σε κάποια στοιχεία του 1987, όπου έχουμε σχετικά πιο ολοκληρωμένα δεδομένα.

Η εξέταση του καθεστώτος ιδιοκτησίας, καθώς και του αριθμού των εκμεταλλεύσεων γίνεται χωρίζοντάς τα σε τρεις κατηγορίες:

α. Εκμεταλλεύσεις με ιδιόκτητη γη 1-50 στρέμματα.

β. Εκμεταλλεύσεις με ιδιόκτητη γη 50-100 στρέμματα.

γ. Εκμεταλλεύσεις με ιδιόκτητη γη πάνω από 100 στρέμματα.

Ο χωρισμός αυτός μας δίνει τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε πιο καλά τις εξελίξεις και τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα. Βέβαια πρέπει να σημειώσουμε ότι στην κατηγορία 1-50 στρ/τα δεν ανήκουν κατ' ανάγκη οι φτωχοί αγρότες, διότι στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται και οι

Πίνακας 1: Έκταση των εκμεταλλεύσεων κατά τάξη μεγέθους (1987)

Κατηγορία (στρ/τα)	Έκταση	Ποσοστό της κατηγορίας στο σύνολο
1-50	12.400.000	36%
50-10	9.300.000	27%
>100	12.600.000	37%
Σύνολο	34.300.000	100%

Πίνακας 2: Αριθμός εκμεταλλεύσεων κατά τάξη μεγέθους (1987)

Κατηγορία	Αριθμός	Ποσοστό της κατηγορίας στο σύνολο
1-50	720.000	75%
50-100	148.000	15,6%
>100	80.000	8,4%
Σύνολο	948.000	100%

κάτοχοι θερμοκηπιακών καλλιέργειών. Είναι γνωστό ότι μια θερμοκηπιακή καλλιέργεια κηπευτικών 5 στρεμμάτων έχει κατά κανόνα κέρδη πολύ μεγαλύτερα από 110 στρέμματα καλλιέργειας σιταριού.

Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι η

κατηγορία των >100 στρεμμάτων ενώ αποτελεί το 8,4% του συνόλου των εκμεταλλεύσεων, κατέχει το 37% της έκτασης της καλλιεργούμενης γεωργικής γης. Το φαινόμενο της συγγέντρωσης και συγκεντροποίησης της γης είναι πιο έντονο στις βόρειες πεδι-

νές περιοχές της χώρας. Στις περιοχές αυτές που καλλιεργούνται εκτατικές βιομηχανικές καλλιέργειες, όπως βαμβάκι, τεύτλα, καλαμπόκι κ.λπ., οι οποίες επιδέχονται μεγάλη εκμηχάνιση, εκεί ακριβώς είναι που οι μικροαγρότες αδυνατούν να επιβιώσουν, με αποτέλεσμα την άμεση ή σταδιακή αποχώρησή τους από τη γεωργία. Συνέπεια αυτών των εξελίξεων είναι και τα σύγχρονα φαινόμενα μετανάστευσης των αγροτών αυτών των περιοχών προς τη Γερμανία ή αλλού.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι παραπάνω τάσεις θα έχουν ενταθεί σήμερα σε μεγάλο βαθμό λόγω και της τέταρτης αναθεώρησης της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ), καθώς και της γενικότερης κοινωνικο-οικονομικής πολιτικής.

Εκτός από την ιδιόκτητη γη στη χώρα μας, έχει αποκτήσει μεγάλο βάρος και η *ενοικίαση της γης*. Η ενοικίαση της γης αποτελεί έναν έμμεσο τρόπο συγκέντρωσής της στα χέρια των λίγων. Στην ενοικίαση της γης κυρίως καταφεύγουν οι αγρότες με ιδιοκτησία μεγαλύτερη από 100 στρέμματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1987, 45.000 εκμεταλλεύσεις αυτής της κατηγορίας ενοικίαζαν περίπου 5.500.000 στρέμματα.

Από τα παραπάνω στοιχεία βλέπουμε ότι υπάρχει σαφής τάση συγκέντρωσης της γης σε λίγα χέρια με άμεσους και έμμεσους τρόπους. Η κυβέρνηση θέλοντας να ενισχύσει ακόμα περισσότερο αυτές τις τάσεις στο όνομα της διαμόρφωσης αποτελεσματικών επιχειρηματικών εκμεταλλεύσεων, εισάγει με νόμο το θεσμό του *leasing* και στη γεωργική γη με φορέα την ΑΤΕ-*leasing*. Επίσης δημιουργεί τον Οργανισμό Διαχείρισης Αγροτικών Γαιών με σκοπό την καταγραφή γαιών που διατίθενται για αγορά ή εκμίσθωση. Παράλληλα, με τη θεσμοθέτηση της αφορολόγητης μεταβίβασης της αγροτικής γης η κυβέρνηση θέλει να διευκολύνει την ανταλ-

λαγή της και τη φτηνή αγορά της από τους μεγαλοαγρότες.

Ο θεσμός της *πρόωρης συνταξιοδότησης*, ο οποίος γίνεται στο όνομα της αντιστροφής της ηλικιακής πυραμίδας στη γεωργία, στην πράξη οδηγεί σε μια διενκόλυνση της μεταβίβασης αγροτικής γης στα χέρια λίγων. Με το θεσμό αυτό ένας αγρότης ηλικίας 55-65 ετών, εάν μεταβιβάσει ολόκληρη τη γη του σε κάποιο «νέο αγρότη» ηλικίας 20-40 ετών θα μπορεί να πάρει σύνταξη 60.000 δραχμών το μήνα. Στο πρόγραμμα αυτό είναι ήδη ενταγμένοι 54.000 αγρότες και στοχεύουν να ενταχθούν άλλοι 50.000 αγρότες και κτηνοτρόφοι.

6. Η πορεία των συνεταιρισμών

Τις τελευταίες δεκαετίες ο χαρακτήρας των συνεταιρισμών έχει υποστεί σημαντική μετάλλαξη. Μέχρι τις δεκαετίες του '60-'70 έπαιξαν το ρόλο και συνδικαλιστικών οργανώσεων της φτωχής αγροτιάς. Σήμερα, ως αποτέλεσμα των αλλαγών στη γεωργία που επέφεραν ενίσχυση της θέσης των μεγαλοαγροτών και του αγροτο-διατροφικού συμπλέγματος, αλλά και της γενικότερης πολιτικής της κυβέρνησης και της Ε.Ε., οι συνεταιρισμοί από άποψη περιεχομένου και καλλιέργειας εκφράζουν τα συμφέροντα των μεγαλοαγροτών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις διοικήσεις των πρωτοβάθμιων συνεταιρισμών όλο και σπανιότερα συμμετέχουν μικροαγρότες. Οι τριτοβάθμιες οργανώσεις (ΠΑΣΕΓΕΣ, Ελαιουργική κ.λπ.) έχουν περάσει και τυπικά στους μεγαλοαγρότες και το μεταποιητικό κεφάλαιο. Στην πράξη ένα σημαντικό τμήμα τους έχει μετατραπεί σε «συλλογικές» καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ΑΓΝΟ, η οποία ανταγωνίζεται

στα γαλακτοκομικά προϊόντα τη ΦΑΓΕ, τη ΔΕΛΤΑ κ.λπ. Στα πλαίσια της πολιτικής του νεοσυντηρητισμού γίνεται προσπάθεια να καταστραφούν και τα τελευταία «ψήγματα» κοινωνικού χαρακτήρα και ταυτόχρονα να ξεκαθαρίσει το έδαφος από όσες ενώσεις δε λειτουργούν με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια ή δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες των πολυεθνικών τροφίμων ή μεταποίησης. Με αφορμή τη ρύθμιση των χρεών, η Αγροτική Τράπεζα Ελλάδας (ΑΤΕ) επιβάλλει ένα πρόγραμμα «εξυγίανσης» τους για να επιτύχουν όσα αναφέραμε παραπάνω. Η ΑΤΕ για να ρυθμίσει τα χρέη τους επιβάλλει:

α. Μείωση του προσωπικού τους.

β. Αλλαγή των εργασιακών σχέσεων αυτών που θα μείνουν.

γ. Μετακύλιση των χρεών στους φτωχούς αγρότες.

δ. Εκποίηση περιουσιακών στοιχείων.

ε. Ανάπτυξη δραστηριοτήτων τέτοιων ώστε η δράση των συνεταιρισμών να υποτάσσεται στις ανάγκες του κεφαλαίου.

Έτσι, σημαντικές δραστηριότητες των συνεταιρισμών που ενδιαφέρουν πλέον το κεφάλαιο —στα πλαίσια των ιδιωτικοποιήσεων— περνούν άμεσα σ' αυτό και οι συνεταιρισμοί περιορίζονται σε πιο «απλές» και «χαμηλές» δραστηριότητες.

7. Ιδιωτικοποιήσεις στην αγροτική παραγωγή και την πίστη

Τα τελευταία χρόνια, ως αποτέλεσμα των γενικότερων κατευθύνσεων στην οικονομία και στο τραπεζικό σύστημα ειδικότερα, έχουμε μεγάλη ποιοτική αλλαγή στο χαρακτήρα της ΑΤΕ. Μέχρι τώρα η ΑΤΕ έπαιξε σημαντικό ρόλο στην προώθηση των κρατικομονοπωλιακών ρυθμίσεων στη γεωργία: ταυτόχρονα, σε συνεργασία με τους συνεται-

ρισμούς εξασφάλιζε σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνικές συμμαχίες της αστικής τάξης με τους μεσαίους αγρότες. Αρχεί να αναφερθεί ότι μέχρι πριν λίγα χρόνια τα επιτόκια χορηγήσεων (1950-1986) στον αγροτικό τομέα αποτελούσαν το 66% των επιτοκίων του βιομηχανικού τομέα. Επίσης η ΑΤΕ έκανε παρεμβάσεις έμμεσα στις τιμές των αγροτικών προϊόντων, στη συγκέντρωσή τους και στη διακίνηση των αγροτικών εφοδίων.

Με βάση τις σημερινές αλλαγές η ΑΤΕ μετατρέπεται σε Α.Ε. και στρέφεται σ' ένα ευρύτερο φάσμα πιστωτικών εργασιών, ενώ ταυτόχρονα εστιάζει την προσοχή της ουσιαστικά μόνο στην ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην αγροτική παραγωγή. Με βάση αυτά τα δεδομένα, η δανειοδότηση θα αποτελέσει στο μέλλον περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν παράγοντα ταξικής διαφοροποίησης και συγκέντρωσης του κεφαλαίου.

Σημαντικό επίσης είναι και το γεγονός ότι μόνο τη χρονιά απελευθέρωσης της αγοράς λιπασμάτων, το 1992, και μη στήριξης των τιμών τους από την ΑΤΕ είχαμε μια αύξηση των τιμών τους κατά 50% περίπου.

Στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς και της ανταγωνιστικότητας σε μια σειρά τομείς της συνεταιριστικής δραστηριότητας και του κράτους που αφορούν τη γεωργική παραγωγή γίνονται σημαντικές αλλαγές. Έτσι, η ΚΥΔΕΠ που ασχολούνταν με τη διαχείριση και την εμπορία γεωργικών προϊόντων έκλεισε. Ο αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός (ΑΣΟ) κλείνει το αμέσως επόμενο διάστημα. Μια σειρά γεωργικών βιομηχανιών, θυγατρικών της ΑΤΕ ή μικτών της ΑΤΕ με τους συνεταιρισμούς, πωλούνται στο κεφάλαιο ή ένα σημαντικό τους τμήμα μεταβιβάζεται σ' αυτό. Βασικοί οργανισμοί, όπως ο Οργανισμός Βάμβακος, Καπνού κ.λπ., ουσιαστικά αλλάζουν

χαρακτήρα και καταστρέφεται ο παραγωγικός τους τομέας.

Οι οργανώσεις αυτές —και ιδίως η ΚΥΔΕΠ και ο ΑΣΟ— βοηθούσαν ως ένα βαθμό τους μικροπαραγωγούς με τις συγκεντρώσεις παραγωγής σε τιμές ασφαλείας απέναντι στην κλοπή των εμπορών. Σήμερα που απελευθερώνεται η αγορά, τέτοιοι οργανισμοί που στοιχειωδώς υπεράσπιζαν τους μικροαγρότες δε χρειάζονται. Επίσης άλλες δραστηριότητες που ενδιαφέρουν πλέον το κεφάλαιο περνούν άμεσα σ' αυτό με τις ιδιωτικοποιήσεις, όπως έγινε στη σποροπαραγωγή.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι όλο το πλέγμα των οργανισμών που είχε οικοδομηθεί στα πλαίσια μιας προηγούμενης περιόδου για την εξασφάλιση και των συμμαχιών της αστικής τάξης με τους μικρομεσαίους αγρότες σήμερα τροποποιείται ριζικά, υποτασσόμενο στις διαδικασίες κίνησης του κεφαλαίου.

8. Η διαστρωμάτωση των αγροτών και η πολυαπασχόληση στη γεωργία

Σύμφωνα με δεδομένα του 1989, εάν χωρίσουμε τους αγρότες σε τρεις κατηγορίες με βάση την ιδιοκτησία τους, όπως κάναμε και στο κεφάλαιο για τη γη, φαίνεται ότι:

α. Στους μικροαγρότες ανήκουν 720.000 εκμεταλλεύσεις.

β. Στους μεσαίους ανήκουν 130.000 εκμεταλλεύσεις.

γ. Στους πλούσιους και εύπορους αγρότες ανήκουν 80.000 εκμεταλλεύσεις.

Ο διαχωρισμός αυτός, παρότι είναι απλουστευτικός γιατί δεν παίρνει υπόψη του το επενδεδυμένο κεφάλαιο, τη μίσθωση ξένης εργατικής δύναμης κ.λπ., μπορεί να

βοηθήσει στην εξαγωγή μερικών συμπερασμάτων. Από τα διαθέσιμα δεδομένα του 1989 μπορούμε να δούμε ότι:

α. Το 45% των μικρών νοικοκυριών καταφεύγει στην πολυαπασχόληση (331.000 εκμεταλλεύσεις). Μάλιστα κύρια απασχόληση δεν είναι η γεωργική αλλά η άλλη ή οι άλλες απασχολήσεις (283.000 εκμεταλλεύσεις).

β. Συνολικά πολυαπασχολούνται 410.000 άτομα και στους μικροαγρότες ανήκουν 345.000.

Από τα δεδομένα αυτά και με βάση ορισμένες σύγχρονες εργασίες (*Μελέτη για την απασχόληση στο Ν. Μαγνησίας του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*) συμπεραίνεται ότι το τμήμα των μικρών νοικοκυριών που οι αρχηγοί ή άλλα μέλη πολυαπασχολούνται, είναι βασικά εργατοαγρότες οι οποίοι εργάζονται κυρίως στη βιομηχανία, στον τουρισμό, στις οικοδομές, στο δημόσιο τομέα. Επίσης μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα ότι για ένα μεγάλο κομμάτι μικροαγροτών που δεν προσφεύγει στη δεύτερη ή τρίτη εργασία, αυτό δε γίνεται λόγω οικονομικής ευμάρειας αλλά λόγω περιορισμένων δυνατοτήτων για δεύτερη απασχόληση στη συγκεκριμένη περιοχή.

Ένα μικρό κομμάτι εκμεταλλεύσεων αυτής της κατηγορίας εξασκεί επιχειρηματική δραστηριότητα, όπου η έκταση της γης δεν παίζει καθοριστικό ρόλο (π.χ. θερμοκήπια, ανθοκήπια, υδροπονικές καλλιέργειες).

Στη χώρα μας αυτού του είδους τη δραστηριότητα εξασκούν περίπου 45.000 εκμεταλλεύσεις. Απ' αυτές οι 10-15.000 ανήκουν στην κατηγορία των πιο προωθημένων επιχειρήσεων από άποψη εισαγωγής νέων τεχνολογιών, έντασης κεφαλαίου κ.λπ.

Παίρνοντας υπόψη αυτά τα δεδομένα, μπορούμε να πούμε ότι στους μικροαγρότες που εξασκούν κύρια την αγροτική δρα-

στηριότητα ανήκουν περίπου 400.000 εκμεταλλεύσεις. Αν εντάξουμε στην κατηγορία αυτή και τις εκμεταλλεύσεις με 50-100 στρέμματα που ασχολούνται με εντατικές καλλιέργειες (π.χ. σιτάρι), είναι βάσιμο να υποθέσουμε ότι στους μικρούς και μεσαίους αγρότες που εξασκούν κύρια το αγροτικό επάγγελμα ανήκουν περίπου 430.000 εκμεταλλεύσεις.

Στην κατηγορία των επιχειρηματικών εκμεταλλεύσεων ανήκουν 140.000 εκμεταλλεύσεις.

Επίσης, το τμήμα των εκμεταλλεύσεων με ιδιόκτητη γη 50-100 στρέμματα ή >10 στρέμματα που έχει άλλη κύρια απασχόληση εκτός γεωργίας πιθανότατα ανήκει στα μεσαία και εύπορα στρώματα της πόλης που σε κάποια φάση επένδυσε σε αγορά γεωργικής γης. Το κομμάτι αυτό (30.000 περίπου) καρπώνεται το ενοίκιο της γεωργικής γης.

9. Για το μητρώο αγροτών

Επειδή έχει γίνει πολύ μεγάλη συζήτηση τελευταία για το μητρώο αγροτών, κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε μερικά πράγματα ξεχωριστά, παρόλο που θα μπορούσαμε να το προσεγγίσουμε και ως έναν κρίκο της κυβερνητικής πολιτικής στις παραγράφους για τη γη.

Αναφέραμε στις παραγράφους για τη διαστρωμάτωση των αγροτών ότι 283.000 μικρά νοικοκυριά έχουν άλλη κύρια απασχόληση εκτός γεωργίας. Αυτό το τμήμα των εργατοαγροτών οδηγήθηκε σε άλλη κύρια απασχόληση λόγω της αδυναμίας που είχε η γεωργική δραστηριότητα να του εξασφαλίσει ένα εισόδημα ικανό για την επιβίωσή του.

Στο τμήμα αυτό των εργατοαγροτών,

εάν κοπούν οι όποιες επιδοτήσεις παίρνει λόγω της μη ένταξης στο μητρώο αγροτών, τότε θα δημιουργηθεί οξύτατο πρόβλημα επιβίωσής του. Οι μεγαλοαγρότες, κάνοντας μια έξυπνη πολιτική συμμαχιών με τους μεσαίους αγρότες, προσπαθούν να πετάξουν εκτός γεωργίας τους εργατοαγρότες, αρπάζοντας στην κυριολεξία τη γη τους.

Γι' αυτό είναι τραγικό δυνάμεις που μιλούν στο όνομα της εργατικής τάξης να μη βάζουν επιθετικά το ζήτημα της μη εφαρμογής του μητρώου αγροτών. Μάλιστα, είναι δυο φορές τραγικό όταν η Πανθεσσαλική Συντονιστική Επιτροπή (Π.Σ.Ε.) ζητά να ενταχθούν στο μητρώο μόνο οι κατ' αποκλειστικό επάγγελμα αγρότες και όχι οι κατ' άλλο κύριο επάγγελμα. Η πολιτική της Π.Σ.Ε. κινείται εδώ δεξιότερα ακόμη και από την πολιτική της κυβέρνησης.

Με την εφαρμογή του μητρώου αγροτών θα αναγκαστεί ο εργατοαγρότης να αφήσει τη γη του, η οποία γρήγορα θα περάσει στα χέρια των μεγαλοαγροτών με τα μέτρα για τη γη που αναφέραμε στην αρχή. Μάλιστα, μερικοί που υπερασπίζονται την ανάγκη εφαρμογής του μητρώου για να απομακρυνθούν από τη γεωργική δραστηριότητα τα μεσαία-εύπορα στρώματα της πόλης (30.000 περίπου), δε βλέπουν ότι όλοι αυτοί θα ενταχθούν εάν θέλουν στο μητρώο φτιάχνοντας Α.Ε., Ο.Ε. ή Ε.Π.Ε. Με πρόφαση την αντιμετώπιση αυτών των εύπορων στρωμάτων θα επιτεθούν στη γη των εργατοαγροτών.

10. Αντί επιλόγου

Τελειώνοντας αυτό το σημείωμα, θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε ότι πέρα από την ανάδειξη και κατανόηση της ουσίας των εξελίξεων —που είναι αναγκαίες για μια

αποτελεσματική παρέμβαση στη σημερινή πραγματικότητα από τη σκοπιά των συμφερόντων της εργατικής τάξης—, είναι ανάγκη να ανοίξει παράλληλα η συζήτηση και για μια άλλη οργάνωση της αγροτικής παραγωγής, τέτοια που να εξασφαλίζει την απασχόληση των μικροπαραγωγών, να προστατεύει το περιβάλλον, να παράγει τελικά για τις ανάγκες των εργαζόμενων ανθρώπων. Γιατί πιστεύουμε ότι το μέλλον της γεωργίας δε βρίσκεται στην αγορά, όπως πολλοί υποστηρίζουν, αλλά στην κάλυψη των αναγκών διατροφής και ένδυσης των εργαζομένων.

Βιβλιογραφία αναφοράς

- Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών, *Δομικές αλλαγές στην αγροτική μας οικονομία*, Σύγχρονη Εποχή, 1982.
- Γ. Λιοδάκης, *Τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της ελληνικής γεωργίας*, έκδοση Α.Τ.Ε., 1987.
- Γ. Λιοδάκης, *Γαιοπρόσδοος - επιτόκια και αγροτικές τιμές*, Σύγχρονη Εποχή, 1994.
- Ναπολέον Ν. Μαραβέγιας, *Αγροτική πολιτική και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνης, 1992.
- Α. Μουσιδης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1986.
- Α. Μουσιδης, *Συμβολαιακή γεωργία στην Ελλάδα - Μια μορφή ενσωμάτωσης του αγροτικού τομέα στον καπιταλισμό*, έκδοση Α.Τ.Ε., 1988.
- Α. Μουσιδης, *Οικογενειακή γεωργία και αξιοποίηση παραγωγικών πόρων*, έκδοση Α.Τ.Ε., 1994.

Ευτύχης Μπιτσάκης
*Καρτέσιος: Αντιφάσεις και όρια
του αστικού ορθολογισμού*